

Stanisław Biały<https://orcid.org/0000-0002-6390-0087>

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

e-mail: s.bialy@uksw.edu.pl**Magisterium Kościoła a transseksualizm.
Implikacje kanoniczno-etyczne****The Magisterium of the Church in relations to transsexualism. Canon-ethical implications**

ABSTRAKT: Przedmiotem niniejszej analizy jest zagadnienie transseksualizmu w nauczaniu Kościoła katolickiego. Analiza pozwoliła autorowi na sformułowanie kilku spostrzeżeń o podłożu filozoficzno-kanonicznym. Po pierwsze, literatura przedmiotu koncentruje się na następujących zagadnieniach: a) dokładne przyczyny transseksualizmu nie są znane; b) znaczenie wzorców społecznych dla wyrobienia postaw seksualnych młodzieży; c) katolicka godność osoby ludzkiej; d) na czym polega korekcja płci; e) od czego zależy satysfakcja ze związku (seksualna i osobowa). Po drugie, obiektywizm treści etycznych i kanonicznych wniosków opiera się na założeniu, iż stanowisko doktrynalne Kościoła katolickiego w kwestii niedopuszczania do sakramentu małżeństwa osób transseksualnych ma swoje adekwatne uzasadnienie nie tylko pod względem filozoficzno-religijnym, lecz także biologicznym (medycznym, psychologicznym itp.). Po trzecie, satysfakcja ze związku jest pojęciem, które odnosi się do treści *subiektywnych*, zatem świadectwa osób transseksualnych o posiadanym i przeżywanym szczęściu muszą być postrzegane w kontekście jeszcze innych wartości osobowych i społecznych, np. wartości wiary i zbawienia, posłuszeństwa Bogu i jego objawionej woli.

Słowa kluczowe: transseksualizm, prawo kanoniczne, doktryna Kościoła katolickiego, korekcja płci, satysfakcja ze związku, społeczne determinanty postaw

Abstract: The issue of transsexualism in the teaching of the Catholic Church, taken as the subject of this analysis, allowed the author to establish several observations with a philosophical and canonical background. Firstly, in the literature on the subject, this topic focuses on such issues as: a) the exact causes of transsexualism are not known; b) the importance of social models for the formation of young people's sexual attitudes; c) the Catholic dignity of the human person; d) what is gender correction; e) what does relationship satisfaction (sexual and personal) depend on? Secondly, the objectivity of the ethical content and canonical conclusions is based on the deduction that the doctrinal position of the Catholic Church on the issue of preventing transsexual persons from marrying has its adequate justification in terms of philosophy and religion, but also in terms of biological (medical, psychological, etc.). Thirdly, satisfaction with a relationship is a concept that refers to *subjective* content, so testimonies about the happiness of transsexual people must be perceived in the face of other personal and social values, e.g. the values of faith and salvation, obedience to God and his revealed will.

Keywords: transsexualism, canon law, doctrine of the Catholic Church, gender correction, relationship satisfaction, social determinants of attitudes

Wstęp. Założenia metodologiczne

Transseksualizm to aktualny i stosunkowo kontrowersyjny temat, choćby ze względu na krytyczny do niego stosunek etyczno-kanonicznej doktryny Kościoła katolickiego oraz wiernych jej wyznawców, którzy (przynajmniej po części) swoje stanowisko w tej sprawie wyrażają w negatywnych ocenach lub postawach. Mówiąc językiem socjologicznym (tj. językiem tzw. głównego nurtu), byłyby to zachowania, które można opisać jako dyskryminacyjne, nietolerancyjne czy

aspołeczne. Warto więc, mimo obecnej już na tym polu szerokiej literatury, podjąć się na nowo tej tematyki. Szczególnym (tj. oryginalnym) jej aspektem byłoby zogniskowanie stanowiska Kościoła katolickiego (wyrażonego w prawie kanonicznym) na kwestii, która w psychologii jest badana pod pojęciem *satysfakcji ze związku*.

Inne dane pochodziłyby z nauk medycznych i humanistycznych (psychologicznych, socjologicznych, seksuologicznych itp.), jednakże z tych opracowań, które uwzględniają sprawy znamienne dla personalizmu chrześcijańskiego, np. w kwestii obrazowania procedur medyczno-prawnych, istotne dane znajdujemy w opracowaniu pt. *Jak w rzeczywistości wygląda korekcja płci*¹. Tym samym, ważnym zwornikiem, mogącym rozstrzygnąć tutaj o istocie etyczno-kanonicznego odniesienia się do tejże tematyki, będzie pytanie: „W jakim stopniu ciało męskie może zmienić się w żeńskie i odwrotnie? Co pozostanie niezmiennie? Jak i z czego formuje się narządy płciowe odmiennej płci biologicznej?”². Pytania te odnoszą się do wiedzy medycznej. Obejmują też zagadnienie, na ile człowiek może być wyrazicielem swoich genów, a jak dalece to one go wyrażają³. Dotyczą również standardów oraz procedur psychologiczno-chirurgicznych, wedle których przebiegałyby korekcja (korekta lub tranzycja⁴) płci.

Przewijające się w literaturze przedmiotu stanowisko, zgodnie z którym „dokładne przyczyny transseksualizmu nie są znane”⁵, to kolejny ważki powód, aby podjąć się analizy niniejszego tematu. W kontekście tego stwierdzenia można postawić pytanie o rolę społecznych wzorców, ucieleśnianych przez szukających seksualnych doświadczeń młodych ludzi, które to wzorce można widzieć jako inspirację, a także bezpośrednią przyczynę zachowań transseksualnych. Opisany problem dotyczy tego, czy tzw. kultura (ideologia) *gender*, wywierając propagandową presję na wolność wyborów i postaw seksualnych⁶, nie przyczynia się do zwiększenia liczby tzw. wolnych związków, a także związanych z tym faktem różnych konsekwencji, nie wykluczając zmiany (korekcji) płci. Zjawisko to jest określane jako transseksualizm następczy.

- 1 M. Skorupa, *Transseksualizm: jak w rzeczywistości wygląda korekcja płci?*, http://zdrowie.gazeta.pl/Zdrowie/1,105912,10512463,Transseksualizm_jak_w_rzeczywistosci_wyglada_korekcja.html (dostęp 29.11.2020).
- 2 M. Skorupa, *Transseksualizm: jak w rzeczywistości wygląda korekcja płci?*, http://zdrowie.gazeta.pl/Zdrowie/1,105912,10512463,Transseksualizm_jak_w_rzeczywistosci_wyglada_korekcja.html (dostęp 29.11.2020).
- 3 M. Soniewicka, *Selekcja genetyczna w prokreacji genetycznie wspomaganiej. Etyczne i prawne kryteria*, Warszawa 2019, s. 40-41, tamże: „w większości przypadków podłoże genetyczne naszych cech, predyspozycji, skłonności i zdolności jest bardzo skomplikowane i związane z wieloma genami, a także wynika z relacji czynników genetycznych z czynnikami środowiskowymi. Cechy te, podobnie jak choroby wieloczynnikowe, są dziedziczne, ale nie zawsze dziedziczone”.
- 4 W literaturze przedmiotu znajdziemy zastosowanie tych terminów zamiennie (zatem podobnie będzie w niniejszej analizie), patrz: *Tranzycja – na czym polega korekta płci*, <https://twojpsycholog.pl/blog/korekta-tranzycja-plci> (dostęp 6.05.2023), tamże: „W debacie utarło się wyrażenie „zmiana płci”, które jest niepoprawne. [...] Osoba z poczuciem innej niż nadanej przy urodzeniu tożsamości płciowej, może zdecydować się na korektę (tranzycję) płci”.
- 5 J. Wróbel, *Transseksualizm z perspektywy eklezjalnej*, „Family Forum” 2016, nr 6, s. 113-136; zobacz: *O transseksualizmie mężczyźni decydują geny?*, <https://wiadomosci.wp.pl/o-transseksualizmie-mezczyzn-decyduja-geny-6037421319468161a> (dostęp 29.11.2020); tamże: „Praca ta wspiera teorię, zgodnie z którą transseksualizm jest uwarunkowany czynnikami biologicznymi, a nie psychospołecznymi oddziałującymi w dzieciństwie. Naukowcy uważają jednak, że biologiczne podłoże tego zaburzenia jest różne u różnych ludzi”.
- 6 *Usunięty z katolickiej szkoły, bo powiedział, że są dwie płcie. Teraz wyrzucono z pracy jego rodziców*, <https://www.tvp.info/69758015/josh-alexander-wyrzucony-ze-szkoly-bo-powiedzial-ze-istnieja-dwie-plcie-i-sprzeciwial-sie-ideologii-gender> (dostęp 10.05.2023); tamże: „Nastolatek z Kanady, którego na początku roku zawieszono w katolickiej szkole (a następnie aresztowano), bo stwierdził, że istnieją dwie płcie, nadal jest szykanowany. [...] Jego rodzice stracili pracę w szkole tylko z tego powodu, że on sam krytycznie wypowiadał się na temat ideologii *gender*”.

Innymi słowy, rodzi się tu pytanie, czy u źródeł obecnych tendencji społeczno-intelektualnych nie stoi nowy model kulturowo-wychowawczy, który powoduje (w bardzo wielu przypadkach, najczęściej u ludzi młodych) utratę seksualnej tożsamości (tak to widzi np. Henryk Hoser). Jego zdaniem, jedną z przyczyn transseksualizmu jest tzw. walka klas, która „ma za swoje pole podział biologiczny na płęć męską i żeńską”. Naczelną jej ideą jest to, że „nowy człowiek ma z tego być wyzwolony na rzecz płci psychokulturowej”⁷. Osób, którzy uważają podobnie, jest jednak dużo więcej. Jeśli więc w nauce najbardziej liczą się fakty (a wcześniej – zweryfikowane metody dochodzenia faktów oraz ustalona i znana terminologia), to trzeba tu podkreślić, że badania, robione w optyce medycznej, społecznej, etycznej, kanonicznej, religijnej itp., pokazują, że dla lepszego zrozumienia zjawiska transseksualizmu konieczne jest, aby uwzględnić w tym procesie aspekt jego społecznych uwarunkowań⁸.

Chodzi bowiem o potwierdzenie lub wykluczenie wątpliwości, czy zespół doświadczeń i upodobań seksualnych może być, w każdym konkretnym przypadku, na tyle jednoznacznie i wystarczająco determinujący, aby mógł autorytatywnie upoważnić do akceptacji i praktyki transseksualizmu, mającej przecież w wielu aspektach nieodwracalne skutki⁹. Wydaje się, że naczelnym kryterium badań w podejmowanej tu kwestii jest pytanie, czy odpowiedź oparta o przekonanie, że transseksualizm jest normalnym wariantem ludzkiej seksualności (w myśl oświadczeń np. Światowej Organizacji Zdrowia), jest w istocie decyzją kulturową, tj. ideologicznie powiązaną z lewicowym, materialistycznym światopoglądem itp., czy też jest dokładnym wnioskiem wynikającym z analizy i syntezy wiedzy: medycznej, psychologicznej, personalistycznej (filozoficznej) i teologicznej. W tym samym stopniu pytanie to dotyczy oceny postawionej przez katolicką etykę oraz kanonistykę.

1. Jak przebiega korekcja (korekta) płci (spojrzenie kierunkowe)

Aspekt kontaktu z seksuologiem

Pierwszym krokiem ku *korekcji płci* (a nie: *zmianie płci*, określenie to jest zgodne z odczuciami zainteresowanych) powinna być wizyta u seksuologa, czyli u kogoś, kto będzie nadzorował cały

7 Por. H. Hoser, *Jan Paweł II jest atakowany, a większość ludzi ulega mutacji intelektualnej*, <https://wiadomosci.wp.pl/abp-henryk-hoser-jan-pawel-ii-jest-atakowany-a-wiekszosc-ludzi-ulega-mutacji-intelektualnej> (dostęp 28.11.2020).

8 C. Korycki, *Rozmowy. Zmiana płci to ciężkie okaleczenie*, https://tygodnik.tvp.pl/69484419/zmiana-plci-to-ciezkie-okaleczenie?_ga=2. (dostęp 1.05.2023); tamże: „Ja w ogóle do niedawna wspierałem środowisko osób trans, nawet po detranzycji, ale w końcu, około roku 2020/2021, z przerażeniem zauważyłem, w jakim kierunku to wszystko zmierza, jak staje się społeczną epidemią, kwestionującą podstawy biologii, genetyki, ewolucji. Wtedy stałem się sceptyczny wobec terapii afirmujących transseksualizm, zwłaszcza że osób, które identyfikują się jako trans czy niebinarystów, zaczęło bardzo szybko przybywać. Tymczasem badania dowodzą, że osoby te są najczęściej albo gejami bądź lesbijkami nie akceptującymi swojej orientacji, tak jak to było u mnie, albo mają zaburzenia psychiczne, np. zaburzenie osobowości borderline czy autyzm, czy też traumy pochodzące z molestowania w dzieciństwie”.

9 C. Korycki, *Rozmowy. Zmiana płci to ciężkie okaleczenie*, https://tygodnik.tvp.pl/69484419/zmiana-plci-to-ciezkie-okaleczenie?_ga=2. (dostęp 1.05.2023): „Jest inna grupa rodziców, działająca w organizacjach pozarządowych, wspierająca się i czerpiąca korzyści z grantów czy kampanii medialnych. Mogą to być też rodzice cierpiący na zastępczy zespół Münchhausena. Oni wręcz prześcigają się w licytacji na kolejne nowe syndromy i cierpienia swoich dzieci. A skoro «dziecko trans» uchodzi za najbardziej cierpiące, to rodzice chcący zyskać uwagę kosztem swojego dziecka, mają idealną okazję: wmówić dziecku, że jest trans”.

proces diagnozowania, pokieruje do odpowiednich specjalistów i zleci szereg przewidzianych dla tej procedury badań.

Aspekt kontaktu z psychologiem

Drugim krokiem jest wizyta u psychologa. Tu osoba, która chce poddać się korekcji płci, zostanie poddana szczególnym testom, które mają na celu nie tylko orzeczenie o zaburzeniu identyfikacji płciowej bądź jej braku, lecz także „wykluczenie zaburzeń psychicznych (np. schizofrenii) i uszkodzeń organicznych mózgu, które mogą skutkować fałszywym pragnieniem zmiany płci”¹¹.

Aspekt wizyty u endokrynologa

Kolejnym krokiem jest wykonanie odpowiednich badań ze zlecenia lekarza endokrynologa. Potrzebne tutaj będą: „oznaczenie poziomu hormonów i badanie krwi, badania genetyczne (badanie kariotypu, chromatyny płciowej), które wykluczą wady genetyczne jako podłoże rzekomego transseksualizmu. (...) Wszystko to służy wyeliminowaniu możliwości, że poczucie przynależności do innej niż biologiczna płci jest po prostu objawem rozwijającej się choroby czy zaburzenia”¹².

Aspekt wizyty u okulisty

Okulista wykona szereg kolejnych badań, tj. „badanie ostrości wzroku, pola widzenia i dna oka. To ostatnie pozwala wykluczyć guzy przysadki mózgowej, które powodują wydzielanie większej ilości męskich hormonów, przez co mogą stanowić pierwotną przyczynę chęci zmiany płci na męską u kobiet. W rzeczywistości to, jakie badania (i ile z nich) będzie musiała wykonać osoba, chcąc uzyskać diagnozę transseksualizmu, w dużej mierze zależy od lekarza prowadzącego. Kiedy zostaną wykluczone wszelkie alternatywne przyczyny zaburzonej identyfikacji płci, może zapaść werdykt. Proces diagnozowania trwa zazwyczaj od kilku miesięcy do roku”¹³.

Terapia hormonalna

Werdykt pozytywny (tj. diagnoza pozytywna o potrzebie transseksualizmu) skutkuje tym, że pacjent ma dostęp do terapii hormonalnej. Najpierw lekarz przepisuje blokery. Są to środki, które hamują wytwarzanie hormonów płciowych przez organizm. Osobom, które urodziły się kobietami, a czują się mężczyznami, podawany jest głównie testosteron. Natomiast „osobom o płci

10 M. Skorupa, *Transseksualizm: jak w rzeczywistości wygląda korekcja płci?*, http://zdrowie.gazeta.pl/Zdrowie/1,105912,10512463,Transseksualizm_jak_w_rzeczywistosci_wyglada_korekcja.html (dostęp 29.11.2020); por. J. Chojińska, *Operacja zmiany płci*, <https://wylecz.to/zaburzenia-seksualne/operacja-zmiany-plci/> (dostęp 5.12.2020).

11 M. Skorupa, *Transseksualizm: jak w rzeczywistości wygląda korekcja płci?*, http://zdrowie.gazeta.pl/Zdrowie/1,105912,10512463,Transseksualizm_jak_w_rzeczywistosci_wyglada_korekcja.html (dostęp 29.11.2020).

12 M. Skorupa, *Transseksualizm: jak w rzeczywistości wygląda korekcja płci?*, http://zdrowie.gazeta.pl/Zdrowie/1,105912,10512463,Transseksualizm_jak_w_rzeczywistosci_wyglada_korekcja.html (dostęp 29.11.2020); por. *Histerektomia*, <https://chirurgiaplci.pl/chirurgia-plci/korekta-plci-ftm/histerektomia/> (dostęp 23.12.2020).

13 M. Skorupa, *Transseksualizm: jak w rzeczywistości wygląda korekcja płci?*, http://zdrowie.gazeta.pl/Zdrowie/1,105912,10512463,Transseksualizm_jak_w_rzeczywistosci_wyglada_korekcja.html (dostęp 29.11.2020); por. F.M. Boscia, O. Todarello, F. Matarrese, *Il transsessualismo: aspetti etiologici, clinici e terapeutici*, „*Medicina e Morale*” 1985, nr 4, s. 746–765.

biologicznej męskiej, a tożsamości płciowej żeńskiej – głównie estrogeny. Hormony w pewnej mierze powodują wykształcenie się cech charakterystycznych dla płci przeciwnej. Zmianie ulegają rysy twarzy, budowa ciała”¹⁴.

Zabieg chirurgiczny

Ostatecznie – może być potrzebny zabieg chirurgiczny, którego przebieg zależy od kierunku zmiany płci. W przypadku korekcji płci na żeńską: „Wykonuje się jedną operację, podczas której usuwane są jądra, a z prącia i moszny tworzona jest pochwa. Co prawda jest to zabieg skomplikowany i wymaga dosyć długiej rekonwalescencji i zabiegów pielęgnacyjnych, m.in. noszenia prawidła, ale efekty są niejednokrotnie na tyle zadowalające, że partner nie rozpoznaje, że pochwa została sztucznie utworzona (jednak jest ona mniej plastyczna, węższa i płytsza)”¹⁵. W przypadku korekcji płci na męską sytuacja jest bardziej skomplikowana. Chirurgia w tym przypadku przebiega w trzech etapach. Są to kolejno: a) mastektomia; b) usunięcie macicy, jajowodów; c) uformowanie prącia i moszny – i jest to „zdecydowanie najtrudniejszy i nie zawsze kończący się całkowitym sukcesem zabieg”¹⁶.

Wspólną rzeczą dla tych dwu kierunków jest to, że: „ze względów zdrowotnych usuwa się gonady właściwe płci biologicznej: jajniki u osób, które zmieniły płeć na męską i jądra w odwrotnym przypadku. Dzieje się tak, ponieważ gonady wytwarzają hormony typowe dla płci, której są przypisane i mogą negatywnie wpływać na gospodarkę hormonalną osoby transseksualnej”¹⁷.

2. Krótki (poglądowy) zarys statystyczny zjawiska transseksualizmu

Dla szerszego oglądu zjawiska transseksualizmu warto sięgnąć do statystyk. W literaturze przedmiotu można znaleźć, że „po raz pierwszy terminu *transseksualizm* użył lekarz Magnus Hirschfeld, który również dokonał pierwszej znanej we współczesnej historii operacji zmiany płci w 1930 r. W roku 1949 seksuolog David Oliver Cauldwell przeniósł ww. termin na grunt medycyny angielskiej, a ugruntował go w swoich publikacjach endokrynolog i seksuolog Harry Benjamin”¹⁸. Według niektórych opracowań transseksualizm występuje u „1 na 30 tys. osób o płci biologicznej męskiej i 1 na 100 tys. osób o płci biologicznej żeńskiej”¹⁹. W Polsce lekarze „przyznają, że liczba operacji korekcji płci była znacznie większa w połowie lat 80. i 90., kiedy to zabiegi te były

14 M. Skorupa, *Transseksualizm: jak w rzeczywistości wygląda korekcja płci?*, http://zdrowie.gazeta.pl/Zdrowie/1,105912,10512463,Transseksualizm_jak_w_rzeczywistosci_wyglada_korekcja.html (dostęp 29.11.2020); por. J. Chońska, *Operacja zmiany płci*, art. cyt., <https://wylecz.to>.

15 M. Skorupa, *Transseksualizm: jak w rzeczywistości wygląda korekcja płci?*, http://zdrowie.gazeta.pl/Zdrowie/1,105912,10512463,Transseksualizm_jak_w_rzeczywistosci_wyglada_korekcja.html (dostęp 29.11.2020); zobacz: K. Imieliński, S. Dulko, M. Filar., *Transpozycje płci. Transseksualizm i inne zaburzenia identyfikacji płciowej*, Warszawa 1997.

16 M. Skorupa, *Transseksualizm: jak w rzeczywistości wygląda korekcja płci?*, http://zdrowie.gazeta.pl/Zdrowie/1,105912,10512463,Transseksualizm_jak_w_rzeczywistosci_wyglada_korekcja.html (dostęp 29.11.2020); por. J. Chońska, *Operacja zmiany płci*, art. cyt., <https://wylecz.to>.

17 M. Skorupa, *Transseksualizm: jak w rzeczywistości wygląda korekcja płci?*, http://zdrowie.gazeta.pl/Zdrowie/1,105912,10512463,Transseksualizm_jak_w_rzeczywistosci_wyglada_korekcja.html (dostęp 29.11.2020).

18 M. Skorupa, *Transseksualizm: jak w rzeczywistości wygląda korekcja płci?*, http://zdrowie.gazeta.pl/Zdrowie/1,105912,10512463,Transseksualizm_jak_w_rzeczywistosci_wyglada_korekcja.html (dostęp 29.11.2020).

19 M. Skorupa, *Transseksualizm: jak w rzeczywistości wygląda korekcja płci?*, http://zdrowie.gazeta.pl/Zdrowie/1,105912,10512463,Transseksualizm_jak_w_rzeczywistosci_wyglada_korekcja.html (dostęp 29.11.2020).

refundowane. Od 1999 r. osoby transseksualne muszą pokrywać ich koszty samodzielnie, a bywa, że wynoszą one nawet 30 tys. zł.²⁰

Pierwszy na świecie zabieg chirurgiczny korekty (zmiany) płci odbył się w Danii w 1930 roku, zaś po raz pierwszy w Polsce dokonano go „w 1963 r. w Szpitalu Kolejowym w Warszawie w Międzylesiu na osobie M/K (osoba, która była metrykalnie mężczyzną, a w wyniku zabiegu uzyskała zewnętrzną postać żeńską), a na osobie K/M (osoba, która była metrykalnie kobietą, a w wyniku zabiegu uzyskała zewnętrzną postać męską) w roku 1983 w Klinice Chirurgii Plastycznej w Łodzi. 9 października 2011 r. Anna Grodzka została pierwszą osobą transseksualną, jednoznacznie i otwarcie określającą swoją płć, która zasiadła w parlamencie szczeblu krajowego”²¹.

Z tematem transseksualizmu łączy się kwestia dyskryminacji ze względu na płć. Przemoc i prześladowanie to jedne z głównych czynników, które w tej grupie wpływają na zachowania samobójcze. I tak (por. źródło: National Transgender Discrimination Survey) wskaźnik samobójstw i prób samobójczych wśród osób transseksualnych jest znacznie wyższy w porównaniu do ogólnej populacji – od 32% do 50% wg danych w różnych krajach. Średnia w populacji ogólnej wynosi 4,6%; wśród osób homoseksualnych 10-20%; wśród osób transseksualnych 41%²². Statystyki wyliczają także czynniki ryzyka dla tego typu sytuacji. Według niektórych badań proporcje są następujące: rozpad związku 64,3%; poważne rodzinne kłótnie 14,3%; brak akceptacji zmiany płci przez najbliższą rodzinę 9,5 %; diagnoza wirusa HIV w przeciągu ostatnich dni/tygodni 2,4%²³.

Jak podaje PONTON (tj. zespół wolontariuszy działający przy Fundacji na rzecz Kobiet i Planowania Rodziny FEDERA) na swoich stronach internetowych, istnieje również zjawisko transseksualności dziecięcej. Dziecko w takiej sytuacji odczuwa silny dyskomfort i niezadowolenie z płci nadanej przy urodzeniu. Mówi ono o sobie w formie żeńskiej/męskiej w zależności od tego, z jaką płcią psychiczną się utożsamia. Standardy postępowania medycznego to wspieranie dziecka w wymiarze społecznym, w zmianie imienia i trudnościach rówieśniczych związanych z przemocą i dyskryminacją. W 2014 r. przeprowadzono badanie wśród 55 dzieci transseksualnych przyjmujących terapię hormonalną w dzieciństwie i będących po korekcie chirurgicznej przeprowadzonej w wieku 20 lat. Wykazano, że żadne z nich nie żałowało swojej decyzji²⁴.

Ciekawe są również (szczególnie w relacji do danych podawanych przez PONTON) opinie i statystyki, którymi dysponuje lekarz sądowy, biegły psychiatra i seksuolog Zbigniew Lew-Starowicz. Jego zdaniem: „Odpowiednia diagnostyka przeprowadzona przez specjalistę jest najważniejsza przy tranzykcji płciowej. (...) 80 proc. osób po ukończeniu 18 roku życia porzuca pragnienie zmiany płci”²⁵.

Na podstawie powyższych informacji można zauważyć, że dane z różnych źródeł się wykluczają. Fakt ten należy uwzględnić, wyciągając szersze wnioski prawno-etyczne w poruszanej kwestii.

20 M. Skorupa, *Transseksualizm: jak w rzeczywistości wygląda korekcja płci?*, http://zdrowie.gazeta.pl/Zdrowie/1,105912,10512463,Transseksualizm_jak_w_rzeczywistosci_wyglada_korekcja.html (dostęp 29.11.2020).

21 M. Smyczek, *Zmiana płci w polskim prawie*, <http://www.kancelariasmyczek.pl/zmiana-plci-w-polskim-prawie/> (dostęp 30.11.2020).

22 A. Skiba, M. Talarowska, *Samobójstwa w grupie osób transseksualnych – statystyki*, file:///C:/Users/PC/Downloads/Samobojstwawgrupieosobtransseksualnych-statystyki.pdf (dostęp 31.12.2020).

23 A. Skiba, M. Talarowska, *Samobójstwa w grupie osób transseksualnych – statystyki*, file:///C:/Users/PC/Downloads/Samobojstwawgrupieosobtransseksualnych-statystyki.pdf (dostęp 31.12.2020).

24 PONTON, *Transseksualność i transpłciowość*, <https://ponton.org.pl/lgbtqiap/transseksualnosc-i-transplciowosc/> (dostęp 6.05.2023).

25 *Seksualizacja młodych jest dla nich zagrożeniem. Znany seksuolog alarmuje/ 80% proc. Zmieniających płć się rozmyśla*, <https://www.tvp.info/69694270/tranzykcja-dzieci-hormony-blokery-dr-hab.-zbigniew-lew-starowicz-80-proc-doroslych-porzucza-pragni> (dostęp 7.05.2023).

3. Ocena prawno-kanoniczna transseksualizmu

Tożsamość płciowa człowieka jest dobrem osobistym, które podlega ochronie prawnej, na mocy art. 23 Kodeksu Cywilnego. A to oznacza, że „pozbawienie możliwości do ustalenia płci w zgodzie z własną tożsamością osoby byłoby naruszeniem tej regulacji”²⁶. Prawo takie uznaje, że „tożsamość płciowa jest indywidualnym doświadczaniem płci”²⁷. W związku z powyższym „dokonując oceny postępowania osób zmieniających płeć należy pamiętać, że dysponowanie najlepszym stanem zdrowia, jaki tylko da się osiągnąć, stanowi jedno z praw fundamentalnych każdej istoty ludzkiej”²⁸. Z drugiej strony patrząc, sytuacja taka rodzi zarówno prawny, jak i etyczny obowiązek, aby z takich uprawnień można było korzystać bez zaistnienia szkody dla stron postępowania.

Istotny jest również wymóg, że chcąc dokonać korekcji płci pod względem prawnym, osoba zainteresowana powinna nie tylko poddać się badaniom diagnostycznym, terapii hormonalnej itp.²⁹, lecz także pozwać do sądu swoich rodziców. Jest to *tylko* wymóg formalny, ale tak naprawdę „powodowany tym, iż ewentualna zmiana płci dziecka dotyka także rodziców, w których dokumentach od tej pory nie będzie już np. figurowała córka, tylko syn”³⁰. Wątpliwości w tej sprawie nie pozostawił Sąd Najwyższy, emanując w trybie art. 391 k.p.c., dnia 22 września 1995 r., uchwałą III CZP 118/95. Według niej, powód w uzasadnieniu powinien wykazać, że „od jakiegoś czasu dąży do zmiany swojego życia w kontekście płci z jaką chciałby w nim funkcjonować”. Należy „powołać się na tzw. test realnego życia (*RLT Real Life Test*), czyli funkcjonowanie jako osoba pożądanego płci w społeczeństwie. (...) Ważne są też zaświadczenia lekarskie o przechodzonej już terapii hormonalnej”³¹.

Jednak w psychologii klinicznej istnieje definicja zaburzenia osobowości, którą można (i należy w takim przypadku) odnieść do seksualności. Jest to „pewien rozległy, długotrwały i nie podlegający zmianie sposób przeżywania i zachowania, który w sposób istotny odbiega od oczekiwań i norm społeczno-kulturowych oraz prowadzi do dolegliwości i udręki. Z jednej strony prowadzi do psychicznego cierpienia osoby dotkniętej, z drugiej zaś wprowadza trudności i problemy w kontaktach z ludźmi”³². W związku z tym istnieje cały zespół terapii w zakresie zaburzeń seksualnych, które nie uwzględniają tak ekstremalnych zachowań, jak chirurgiczna korekcja płci. I jeśli „głównym celem psychoterapii seksuologicznej jest poprawa stanu zdrowia seksualnego poprzez usunięcie lub ograniczenie lękowych zaburzeń seksualnych, dewiacji seksualnej oraz pomoc w tworzeniu dojrzałych, akceptowanych i satysfakcjonujących interakcji seksualnych”, to duże znaczenie terapeutyczne tutaj „mają różnorodne metody treningowe pozwalające przyswoić

26 *Zmiana płci – aspekty etyczne i prawne*, <https://www.studentprawa.pl/aktualnosci-prawnicze/item/1115-zmiana-plci-aspekty-etyczne-i-prawne> (dostęp 6.12.2020).

27 *Zmiana płci – aspekty etyczne i prawne*, <https://www.studentprawa.pl/aktualnosci-prawnicze/item/1115-zmiana-plci-aspekty-etyczne-i-prawne> (dostęp 6.12.2020).

28 *Zmiana płci – aspekty etyczne i prawne*, <https://www.studentprawa.pl/aktualnosci-prawnicze/item/1115-zmiana-plci-aspekty-etyczne-i-prawne> (dostęp 6.12.2020).

29 M. Smyczek, *Zmiana płci w polskim prawie*, <http://www.kancelariasmyczek.pl/zmiana-plci-w-polskim-prawie/> (dostęp 30.11.2020).

30 Uchwała Sądu Najwyższego z dnia 22 września 1995 r. III CZP 118/95, <https://sip.lex.pl/orzeczenia-i-pisma-urzedowe/orzeczenia-sadow/iii-czp-118-95-uchwala-sadu-najwyzsze-go-520102936> (dostęp 21.12.2020).

31 Uchwała Sądu Najwyższego z dnia 22 września 1995 r. III CZP 118/95, <https://sip.lex.pl/orzeczenia-i-pisma-urzedowe/orzeczenia-sadow/iii-czp-118-95-uchwala-sadu-najwyzsze-go-520102936> (dostęp 21.12.2020).

32 W. Skrzyński, *Wybrane zagadnienia psychologii klinicznej. Materiały pomocnicze*, Warszawa 2011, s. 60–61.

sobie określone pożądane zachowania w celu pokonania lęku i związanych z nim zaburzeń funkcjonalnych”³³.

Biorąc pod uwagę powyższe medyczno-prawne uwarunkowania, w zakresie oceny kanonicznej (kościelnej) warto odnieść się do książki pt. *Znudziłem się Bogu w połowie. Skutki prawne transseksualizmu*, która zajmuje się jakby *ex professo* tym problemem³⁴. Jest ona pokłosiem sympozjum, które w odbyło się na Watykanie w grudniu 1984 r. Tematem obrad były „różnorodne aspekty (biologiczne, psychologiczne i etyczne) zjawiska zmiany płci. Brali w nim udział wybitni naukowcy i teologowie. Mimo to nie zostało osiągnięte jasne stanowisko”³⁵. Stwierdzono bowiem, „że będzie ono zajęte przez Watykan wówczas, gdy w wyniku trwających na świecie badań, naukowcy (ostatecznie) wyjaśnią etiologię transseksualizmu. Intencją rzymskiego sympozjum – co podkreślono w trakcie jego obrad – było rozpoczęcie przez katolickich teologów studiów obejmujących zjawisko zmiany płci w aspekcie naukowym”³⁶.

Wyekspozowano wówczas stanowisko Kościoła, jednakże przy założeniu, że jest ono jeszcze nie do końca sprecyzowane, podobnie jak niejednoznaczne są dane pochodzące z innych dyscyplin naukowych. Dany problem został przedstawiony w piśmie Kongregacji Nauki Wiary z dnia 28 maja 1991 r., które było odpowiedzią na pytanie Niemieckiej Konferencji Biskupów z dnia 16 kwietnia 1991 r. Brzmiało ono następująco: „Czy możliwe jest dopuszczenie do kanonicznego zawarcia małżeństwa osoby, która poddała się klinicznemu i chirurgicznemu leczeniu, co z kolei pociągnęło za sobą zmianę typu genitalnego i to w taki sposób, że odtąd osoba ta posiada cechy płci żeńskiej?”³⁷.

Stolica Apostolska, w odpowiedzi na tak postawione pytanie, zwróciła uwagę na fakt, że w takim przypadku pojęcie transseksualizm wydaje się użyte na oznaczenie osoby, „która z biologicznego punktu widzenia należy do jednej płci, a psychicznie czuje się przynależna do innej i po odpowiednim zabiegu medycznym wykazuje jedynie cechy fenotypowe tej drugiej płci. Nie można zatem takiej osoby dopuścić do zawarcia sakramentalnego związku małżeńskiego, ponieważ znaczyłoby to, iż poślubiłaby osobę biologicznie przynależną do tej samej płci”³⁸. W decyzji Stolicy Apostolskiej podkreślona została płeć zdeterminowana biologicznie, która „staje się w przypadku transseksualizmu prawnym wyznacznikiem weryfikującym ludzką płciowość”³⁹. Mu-

33 W. Skrzyński, *Wybrane zagadnienia...*, s. 91; tamże: „W przypadku natomiast dewiacji i zbroczeń seksualnych pomoc terapeuty polega głównie na wskazaniu możliwości adaptacji społecznej i bezkolizyjnych sposobach ułożenia sobie życia seksualnego. Im wcześniej podjęta psychoterapia, tym większe szanse na jej skuteczność”.

34 P. Podgórski, *Znudziłem się Bogu w połowie: skutki prawne transseksualizmu*, Katowice 2009; *Transseksualizm a prawo kanoniczne*, <https://kosciol.wiara.pl/doc/491212.Transseksualizm-a-prawo-kanoniczne/4>. (dostęp 12.12.2020).

35 P. Podgórski, *Znudziłem się Bogu w połowie: skutki prawne transseksualizmu*, Katowice 2009; *Transseksualizm a prawo kanoniczne*, <https://kosciol.wiara.pl/doc/491212.Transseksualizm-a-prawo-kanoniczne/4>. (dostęp 12.12.2020).

36 P. Podgórski, *Znudziłem się Bogu w połowie: skutki prawne transseksualizmu*, Katowice 2009; *Transseksualizm a prawo kanoniczne*, <https://kosciol.wiara.pl/doc/491212.Transseksualizm-a-prawo-kanoniczne/4>. (dostęp 12.12.2020); por. H. Stawniak, *Niemoc płciowa jako przeszkoda do małżeństwa. Ewolucja czy zmiana koncepcji?* Warszawa 2000, s. 245.

37 P. Podgórski, *Znudziłem się Bogu w połowie: skutki prawne transseksualizmu*, Katowice 2009; *Transseksualizm a prawo kanoniczne*, <https://kosciol.wiara.pl/doc/491212.Transseksualizm-a-prawo-kanoniczne/4>. (dostęp 12.12.2020).

38 P. Podgórski, *Znudziłem się Bogu w połowie: skutki prawne transseksualizmu*, Katowice 2009; *Transseksualizm a prawo kanoniczne*, <https://kosciol.wiara.pl/doc/491212.Transseksualizm-a-prawo-kanoniczne/4>. (dostęp 12.12.2020).

39 P. Podgórski, *Znudziłem się Bogu w połowie: skutki prawne transseksualizmu*, Katowice 2009; *Transseksualizm a prawo kanoniczne*, <https://kosciol.wiara.pl/doc/491212.Transseksualizm-a-prawo-kanoniczne/4>. (dostęp

si to mieć znaczenie dla takich aktów prawnych w Kościele katolickim, jak sakrament małżeństwa czy sakrament święceń kapłańskich. Prof. R. Sobański, znany kanonista, uznał ten argument jako przeszkodę *matrimonium non existens*⁴⁰.

Można więc zacytować, jako znamiennej, wypowiedź U. Navaretta ze wspomnianej powyżej książki *Znudziłem się Bogu w połowie...* Autor podkreśla sprawę niezdolności transseksualisty do zawarcia sakramentu małżeństwa, akcentując istotę i sens takiego sakramentu. Wyjaśnia, że małżeństwo, wg prawa kanonicznego, „ze swej natury jest wspólnotą między mężczyzną i kobietą ze swoistymi obowiązkami charakterystycznymi dla obydwu płci. W małżeństwie, w którym jedna osoba byłaby transseksualna, brakowałoby różnicy płci. Operacja nie powoduje bowiem zmiany identyfikacji ontologicznej płci. Nie zmienia ona także struktury genetycznej, chromo-somatycznej człowieka”⁴¹.

Brak zróżnicowania płciowego nie stanowi jednakże jedynej przeszkody przewidzianej w tym przypadku przez prawo kanoniczne. Jeśli „małżeństwo jest nieważne, zawarte po dokonaniu zmiany płci (kanon 1055 paragraf 1. por. 1057 paragraf 2)”⁴², to także dlatego, że istnieją jeszcze inny argumenty. To kwestia impotencji, a także dojrzałości osobowościowej (tożsamościowej), tj. pogłębionej i akceptowanej świadomości co do odpowiedzialności za podejmowane czyny, właściwej dla sakramentalnego małżeństwa katolickiego, które jest powołane do wyrażenia w konkretnych czynach etyki i świętości ustalonej w Piśmie Świętym przez Jezusa Chrystusa.

W prawie kanonicznym występują konkretne przepisy, implikujące konieczność występowania różnicy płci pomiędzy nupturientami (dla ważności związku małżeńskiego). I tak, „kan. 1055 § 1 KPK mówi, że tylko mężczyzna i kobieta mogą tworzyć wspólnotę całego życia, która ze swej natury (*indole sua naturali*) skierowana jest do dobra małżonków oraz do zrodzenia i wychowania potomstwa. Kolejny przepis (kan. 1057 § 2 KPK) stwierdza zaś, iż konsens małżeński może stanowić akt woli jedynie mężczyzny i kobiety. Tak pojęty charakter małżeństwa ujęty został także w kan. 1094 § 1 KPK i pośrednio kan. 1084 § 1 KPK i kan. 1089 KPK”⁴³.

Jeśli podane tu normy kanoniczne uznamy za precyzyjnie przemawiające do katolickiej wyobraźni, czyli za wiążące w sumieniu, to ważnym tematem dla dalszych dociekań pozostaje jeszcze zagadnienie poruszone przez papieża Franciszka w *Evangelii Gaudium*, dotyczące statusu normy

12.12.2020); zobacz: Kongregacja Nauki Wiary i Kongregacja do Spraw Duchowieństwa, *List przesłany do Przewodniczącego Konferencji Episkopatu Polski, Prymasa Polski, Józefa kard. Glempa [w sprawie adnotacji w Księdze Chrtów osób transseksualnych po operacji zmiany płci]*, 28 września 2002 r.

- 40 P. Podgórski, *Znudziłem się Bogu w połowie: skutki prawne transseksualizmu*, Katowice 2009; *Transseksualizm a prawo kanoniczne*, <https://kosciol.wiara.pl/doc/491212.Transseksualizm-a-prawo-kanoniczne/4>. (dostęp 12.12.2020); R. Sobański, *Transseksualizm a zdolność do zawarcia małżeństwa*, w: A. Dębiński, E. Szczot (red.), *Plenitudo legis dilectio*, Lublin 2001, s. 654; Congregazione per la Dottrina della Fede, *Decreto sull'attentata ordinazione sacerdotale di alcune donne cattoliche*, Roma 2002.
- 41 P. Podgórski, *Znudziłem się Bogu w połowie: skutki prawne transseksualizmu*, Katowice 2009; *Transseksualizm a prawo kanoniczne*, <https://kosciol.wiara.pl/doc/491212.Transseksualizm-a-prawo-kanoniczne/4>. (dostęp 12.12.2020); por. Congregazione per la Dottrina della Fede, „Notificazione” *circa alcuni risvolti canonici riguardanti i casi di transsessualismo*, „Notiziario CEI” 2003, nr 1, s. 35–36.
- 42 P. Podgórski, *Znudziłem się Bogu w połowie: skutki prawne transseksualizmu*, Katowice 2009; *Transseksualizm a prawo kanoniczne*, <https://kosciol.wiara.pl/doc/491212.Transseksualizm-a-prawo-kanoniczne/4>. (dostęp 12.12.2020); G. Dzierżon, *Niezdolność do zawarcia małżeństwa jako kategoria kanoniczna*, Warszawa 2002, s. 105.
- 43 P. Podgórski, *Znudziłem się Bogu w połowie: skutki prawne transseksualizmu*, Katowice 2009; *Transseksualizm a prawo kanoniczne*, <https://kosciol.wiara.pl/doc/491212.Transseksualizm-a-prawo-kanoniczne/4>. (dostęp 12.12.2020); zobacz: Kongregacja Nauki Wiary, *Nota dotycząca skutków kanonicznych transseksualizmu w odniesieniu do małżeństwa i kapłaństwa. [Nota dołączona do listu Prefekta Kongregacji Nauki Wiary, ks. kard. Josepha Ratzingera, do Prymasa Polski, ks. kard. Józefa Glempa, Przewodniczącego Konferencji Episkopatu Polski]*, Rzym, 28 września 2002 r.

kościelnej (kanonicznej). Papież twierdzi: „nie bójmy się dokonać ich rewizji. (...) Istnieją normy lub przykazania kościelne, które mogły być bardzo skuteczne w innych epokach, ale które nie mają już tej samej siły wychowawczej jako drogi życia”⁴⁴. Stanowisko to wymaga dalszych interpretacji i wyjaśnień.

4. Transseksualizm w kontekście aktualnej dyskusji

Wydaje się, że problematyka oceny etycznej transseksualizmu obejmuje obecnie dwa doktrynalne elementy. Pierwszy wynika z adhortacji *Evangelii gaudium* nr 44. Tam papież Franciszek uznał, że Kościół winien być w „procesie nieustannego rozeznawania, które zwyczajem, a także normy i przykazania kościelne, mają dziś siłę wychowawczą”⁴⁵. O ile zdanie takie jest zrozumiałe, o tyle, pozostając normatywem dla każdego analityka etyki, akcentuje zależność wyboru konkretnej normy (mówiącej o przedmiotowym dobru lub złu czynu) od oceny założonych wcześniej skutków, które egzemplifikuje użyte w nim pojęcie *siły wychowawczej*. Dla tradycyjnie pojmowanej etyki oraz kanonistyki zawsze ważną zasadą było to, że cel nigdy nie może uświęcać środków. Tak się dzieje na przykład, gdy określone normy w niektórych sytuacjach uznajemy za obowiązujące, a w innych – za nieobowiązujące. Istnieje też zasada przeciwna: środki nie uświęcają celu. Skuteczność normy pojmowana jest tutaj przez pryzmat wolności człowieka oraz jego świadomości co do Bożego powołania.

Drugi element jest związany z faktem, że zajmowane przez Kościół stanowisko w kwestiach intelektualnych, prawnych, etycznych spotyka się zazwyczaj z pewnym niezrozumieniem, a nawet z celową opozycją, z „uprzedzeniami, w uproszczony sposób przypisuje się mu nachylenie konfesyjne, odmawia naukowości, a w końcu odrzuca jego nauczanie moralne jako związane z doktryną religijną, a więc nieposiadające uniwersalnego znaczenia”⁴⁶. W tych ocenach niestety nie uwzględnia się istotnego faktu, że „w takich trudnych kwestiach Kościół ma na uwadze integralne dobro człowieka i przygotowuje swoje stanowisko nie tylko w oparciu o sprawdzone zasady moralne, ale także uwzględniając opinie szerokiego grona konsultantów – wybitnych ekspertów w określonych dziedzinach”⁴⁷.

Dla katolickiego stanowiska w kwestii transseksualizmu zawsze istotne było to, że „powszechnie uznaje się, że płeć jest jedną z tych rzeczy, która jest wrodzona i niezmienna, niejako dana z góry”⁴⁸. Stąd transseksualista nie bez biologicznej (somatycznej) przyczyny traktowany jest jako ten, który jest niezdolny do zawarcia ważnie małżeństwa sakramentalnego. Jeśli skłonności seksualne, poddane ocenie moralnej, są w tym przypadku złe, to w tym sensie, że prowadzą do obiektywnego, przedmiotowego zła (akty homoseksualne skutkują złem). Prezentują one jakiś obiektywny brak dobra w człowieku (tj. wadę). Ponadto człowiek za posiadanie takich tendencji może być odpowiedzialny jako winny ich powstania, tzn. *winny w przyczynie*. Na tej samej zasadzie akty transseksualne (wynikające z tendencji biologicznych) są oceniane jako złe etycznie, ponieważ

44 Franciszek, *Evangelii gaudium* 44.

45 Franciszek, *Evangelii gaudium* 44.

46 J. Wróbel, *Bioetyczny rys transseksualizmu*, w: K. Jeżyna, M. Pokrywka (red.), *Współczesne oblicza seksualności. Przesłanie moralne Kościoła*, Lublin 2012, s. 115.

47 J. Wróbel, *Bioetyczny rys transseksualizmu*, s.115.

48 J. Wróbel, *Bioetyczny rys transseksualizmu*, s. 115–133.

są nieuporządkowane w relacji do ludzi i Boga pod względem ich zobiektywizowanej moralnie wartości⁴⁹.

Różne poglądy teologiczno-wychowawcze

Zagadnienie, jak oceniać akty i postawy homoseksualne czy transseksualne, to obszar, na którym pojawiają się różne opinie. Jedną z nich w artykule pt. *Uwagi o transseksualizmie* reprezentuje Marek Dziewiecki. Twierdzi on, że nie trzeba się spowiadać, jeśli ktoś chce zmienić swoją płeć. Dla lepszej egzemplifikacji warto zacytować wprost jego zdanie, które przytoczone jest przez portal opoka.pl. „W żadnej dziedzinie same skłonności nie podlegają ocenie moralnej, gdyż są one czymś spontanicznym, a nie postawą wybraną dobrowolnie. Nie ma więc konieczności spowiadania się z samego pragnienia, że ktoś chce zmienić swoją płeć”⁵⁰. Czyli, jak można byłoby mniemać, zdaniem autora powyższej wypowiedzi, w doktrynie moralnej chodzi o przyjęcie lub nie katolickiego (doktrynalnego) pouczenia. Zatem, według Dziewieckiego, „za ewentualną odmową rozgrzeszenia kryje się zwykle brak reakcji spowiadającej się osoby na wyjaśnienia ze strony spowiednika, iż zmiana płci nie jest możliwa, gdyż płeć posiada wymiary, których nie zmieni żadna operacja czy interwencja hormonalna. Płeć dotyczy przecież całego człowieka, a nie tylko jego ciała”⁵¹.

Należy tu jednak zadać pytanie, czy właściwą w takiej sytuacji postawą spowiednika w konfesjonale nie powinna być ta, kiedy przypomina on petentowi fundamentalną zasadę głoszoną przez Kościół katolicki, iż „szacunek okazywany osobom inaczej myślącym, postępującym, wyznającym inne zasady etyczne nie może prowadzić do negacji prawdy i aprobaty tych zachowań”⁵². I czy dopiero następnie nie należałoby wskazać, że ważne jest (w przypadku osoby o tendencjach transseksualnych) „włączenie się w katolickie grupy formacyjne – w zależności od wieku: dla młodzieży czy dla dorosłych – które pomagają dojrzałe funkcjonować w życiu osobistym i społecznym w oparciu o miłość i odpowiedzialność”⁵³. Ponadto wydaje się, że temat przewodni, podjęty przez spowiednika, powinien dotyczyć wyjaśnienia pojęcia *satysfakcji ze związku* względem trwałości, a także ważności tegoż związku. Pojęcie to odnosi się w szczególności do subiektywizacji (lecz także – do obiektywizacji) opinii, że *ktoś jest, lub nie jest, szczęśliwy*. Dokonując zobiektywizowanej oceny tychże postaw można też postawić pytanie, czy można komuś odmawiać prawa do bycia szczęśliwym? A jeśli tak, to czy nie byłaby to postawa jakiejś dyskryminacji i niezrozumienia człowieka w jego inności?

Satysfakcja ze związku: subiektywizacja czy obiektywizacja szczęścia?

Odpowiedzią na powyższe pytanie może być teza, że jeśli odczucie szczęścia jest rzeczywistością subiektywną, to szukanie satysfakcji w związku, który obiektywnie (przez Kościół katolicki) określony jest jako nieuporządkowany pod względem moralnym i szukanie usprawiedliwienia dla

49 M. Dziewiecki, *Uwagi o transseksualizmie*, http://www.opoka.org.pl/biblioteka/Z/ZR/md_transseksualne.html (dostęp 17.12.2022).

50 M. Dziewiecki, *Uwagi o transseksualizmie*, http://www.opoka.org.pl/biblioteka/Z/ZR/md_transseksualne.html (dostęp 17.12.2022); por. G. Zuanazzi, *Aspetti psicopatologici del transsessualismo*, „Medicina e Morale” 1985, nr 4, s. 730–745.

51 M. Dziewiecki, *Uwagi o transseksualizmie*, http://www.opoka.org.pl/biblioteka/Z/ZR/md_transseksualne.html (dostęp 17.12.2022).

52 J. Wróbel, *Bioetyczny rys transseksualizmu*, s. 116.

53 J. Wróbel, *Bioetyczny rys transseksualizmu*, s. 116.

takiej postawy w ramach doktryny moralnej tegoż Kościoła, wydaje się być zadaniem zarówno kuriozalnym, jak i karkołomnym. Kościół tradycyjnie stoi na stanowisku, że to nie wolność jest największą wartością, ale powołanie do zobiektywizowanej miłości. Taką perspektywę (i uzasadnienie oceny) daje objawienie dokonane w Chrystusie, a także światło rozumu *naturalnego*, w rozumieniu etyki filozoficznej uprawianej bez wcześniejszych ideologicznych założeń⁵⁴. Przykładem ideologizacji etyki jest strukturalizm C. Lewi-Straussa.

Należy zauważyć, że jeśli „badacze już od lat trzydziestych ubiegłego stulecia, prowadząc badania nad jakością związku, zmagają się z próbami ustalenia jednoznacznej definicji owej jakości”⁵⁵, to jeszcze ważniejszą sprawą jest to, jak jakość związku co do zasady przekłada się na sprawy tożsamości płciowej, a ostatecznie – na decyzję o zmianie płci; czy objawy typu: *czuję się w swoim ciele inną osobą niż jestem somatycznie* mogą wynikać z niezdolności do miłości osobowej, do wzbudzenia prawdziwych uczuć wyższych. Mimo wielu badań „nie udało się dookreślić fundamentalnych wymiarów funkcjonowania związku, na których podstawie można by adekwatnie stwierdzać, czy związek, z uwagi na swoje podstawowe zadania, funkcjonuje prawidłowo czy też nie (Rostowski, 1987). Tak oto (przynajmniej według niektórych ekspertów) określanie wyznaczników satysfakcji z bliskiego związku jest *sprawą* wciąż badaną i wciąż nierozstrzygniętą”⁵⁶.

Z tego wynika, że rezultaty jednych badań nie są potwierdzane przez inne, podobnie jak stosowane metody badań. Stąd, zdaniem naukowców: „konsekwencją takiego stanu rzeczy jest wszechobecny w literaturze przedmiotu chaos terminologiczny związany z wieloaspektowością, niejednoznacznością i różnorodnością definicji odnoszących się do jakości związku, jak i mnogością pojęć pokrewnych. I to jest chyba *clou* całego zagadnienia, w którym należy podkreślić, każdy przypadek jest i może być inny, że potrzebne jest indywidualne podejście i jakby indywidualna miara do badań”⁵⁷.

Dotychczasowe próby zdefiniowania jakości związku (zakładające, że jakość życia seksualnego ma znaczenie dla trwałości związku) zaowocowały stwierdzeniem, iż „zadowolenie ze związku obejmuje wielowymiarowe zjawiska, czyli wiele zmiennych (Spanier, Lewis, 1980), będąc subiektywną oceną związku przy uwzględnieniu pewnej liczby wymiarów i ocen (Spanier, Lewis 1980 za: Rostowski, 1987)”⁵⁸. Ponadto „kryterium jakości stanowi subiektywne zadowolenie i satysfakcja partnerów ze związku”⁵⁹, więc nie jest w ten sposób mierzalne dla innych osób i przypadków.

54 KAI, *Wolność nie jest największą wartością, powołaniem jest miłość*, <https://deon.pl/wiara/wolnosc-nie-jest-najwieksza-wartoscia--powolaniem-jest-milosc,2490143> (dostęp 5.05.2023).

55 A. Jabłońska, *Czy będziemy ze sobą szczęśliwi – czyli cała rzecz o satysfakcji ze związku*, <http://www.psychologia-spoleczna.pl/artykuly/864-czy-bdziemy-ze-sob-szczliwi-czyli-caa-rzecz-o-satysfakcji-ze-zwizku.html> (dostęp 19.10.2020).

56 A. Jabłońska, *Czy będziemy ze sobą szczęśliwi – czyli cała rzecz o satysfakcji ze związku*, <http://www.psychologia-spoleczna.pl/artykuly/864-czy-bdziemy-ze-sob-szczliwi-czyli-caa-rzecz-o-satysfakcji-ze-zwizku.html> (dostęp 19.10.2020), por. Jan Paweł II, red. T. Styczeń, *Mężczyznę i kobietę stworzył ich. Chrystus odwołuje się do «początku»*, Lublin 1998.

57 A. Jabłońska, *Czy będziemy ze sobą szczęśliwi – czyli cała rzecz o satysfakcji ze związku*, <http://www.psychologia-spoleczna.pl/artykuly/864-czy-bdziemy-ze-sob-szczliwi-czyli-caa-rzecz-o-satysfakcji-ze-zwizku.html> (dostęp 19.10.2020); por. A. Abramiuk, K. Konopka, *Zgodność między płcią psychologiczną partnerów, partnera idealnego i rzeczywistego a satysfakcja ze związku*, „Polskie Forum Psychologiczne” 2020, nr 2 (25), s. 239.

58 A. Jabłońska, *Czy będziemy ze sobą szczęśliwi – czyli cała rzecz o satysfakcji ze związku*, <http://www.psychologia-spoleczna.pl/artykuly/864-czy-bdziemy-ze-sob-szczliwi-czyli-caa-rzecz-o-satysfakcji-ze-zwizku.html> (dostęp 19.10.2020); por. I. Janicka, L. Niebrzydowski, *Psychologia małżeństwa*, Łódź 1994, s. 66.

59 A. Jabłońska, *Czy będziemy ze sobą szczęśliwi – czyli cała rzecz o satysfakcji ze związku*, <http://www.psychologia-spoleczna.pl/artykuly/864-czy-bdziemy-ze-sob-szczliwi-czyli-caa-rzecz-o-satysfakcji-ze-zwizku.html> (dostęp 19.10.2020); por. Kongregacja Nauki Wiary, *Deklaracja o niektórych zagadnieniach etyki seksualnej «Persona humana»*, Rzym 1975.

A skoro tak, to wniosek dokonany w świetle etyki katolickiej może być tylko jeden: dla osiągnięcia wystarczającej satysfakcji seksualnej w związku, najbardziej istotne jest powiązanie motywu wyboru partnera z poczuciem satysfakcji z posiadanej relacji. „Motywy związków udanych to głównie raczej osobowościowe bądź emocjonalno-osobowościowe. Najkorzystniejszy motyw zawarcia związku w kontekście satysfakcji z tego związku to miłość i chęć uregulowania swego pożycia seksualnego (Braun, Gałkowska, 1976)”⁶⁰.

Z powyższego wynika wniosek, że twierdzenie brzmiące: *korekcja płci jest prawem osoby* powinno zostać wpisane w wiedzę o ponoszonych ryzykach i niebezpieczeństwach (a tym samym – o odpowiedzialności moralnej), o tym, iż nie w każdym przypadku korekcja płci przynosi oczekiwane rezultaty⁶¹. W tym świetle wystarczy zacytować kilka tytułów artykułów, opisujących dramat osób transseksualnych, np.: „*Nie chcę być... potworem*”. *Belg po zmianie płci poddał się eutanazji*⁶²; *Zmiana płci to samobójstwo*⁶³; *Zgwałcona w trakcie zmiany płci: co dzieje się z jej dzieckiem*⁶⁴, itp., Okazało się, jak opowiada Walt Heyer, autor książek o transseksualizmie i transseksualista, który powrócił do swojej biologicznej płci, że: „pierwsza operacja nie zmieniła nic, pogłębiła tylko moje zanurzenie w świecie iluzji. Operacje nie rozwiązują problemów osób transseksualnych – i to jest właśnie powodem wysokiego odsetka prób samobójczych w tym środowisku”⁶⁵.

Można więc postawić tezę (i tu w pełni należy zgodzić się z Dziewieckim), że na ocenę moralną zarówno tendencji, jak i zachowań transseksualnych, powinno wpływać przyjęcie ogólnodostępnej wiedzy, że: „za odrzuceniem własnej płci oraz za idealizowaniem życia na sposób drugiej płci, kryją się zwykle inne – niż płciowe problemy, z którymi warto się zmierzyć. Najczęściej są to poważne trudności, zranienia czy traumy w relacjach międzyludzkich. Jeśli osoba transseksualna pragnie żyć w zgodzie z wiarą katolicką, to powinna kierować się chrześcijańskim realizmem, czyli zasadą, że nie mogę zmienić mojej płci, gdyż dotyczy ona całej mojej osoby, a nie tylko mego ciała czy zewnętrznych cech płciowych oraz że za pragnieniem, by funkcjonować na sposób innej płci, kryje się niezadowolenie z obecnego sposobu istnienia jako człowieka, a nie jako mężczyzny czy kobiety”⁶⁶.

60 A. Jabłońska, *Czy będziemy ze sobą szczęśliwi – czyli cała rzecz o satysfakcji ze związku*, <http://www.psychologia-spoleczna.pl/artykuly/864-czy-bdziemy-ze-sob-szczliwi-czyli-cao-rzecz-o-satysfakcji-ze-zwizku.html> (dostęp 19.10.2020).

61 *Seksualizacja młodych jest dla nich zagrożeniem. Znany seksuolog alarmuje/ 80% proc. Zmieniających płęć się rozmyśla*, art. cyt., <https://www.tvp.info>; tamże: „Zmiana płci może być ulgą lub traumą, a wszystko zależy od odpowiedniej diagnozy. Jak powiedział PAP dr hab. Zbigniew Lew-Starowicz, „tym ludziom trzeba pomagać, ich się wspiera, rozmawia, słucha. Nie może być jednak tak, że jeśli ktoś ma chęć zmiany płci, to natychmiast znajdzie się ktoś, kto da mu leki lub wypisze zaświadczenie o osobowości transpłciowej, ponieważ może to doprowadzić do tragicznych skutków”.

62 „*Nie chcę być... potworem*”. *Belg po zmianie płci poddał się eutanazji*, <https://wiadomosci.dziennik.pl/swiat/artykuly/439435,belg-poddal-sie-eutanazji-po-operacji-zmiany-plci.html> (dostęp 5.12.2020)

63 *Zmiana płci to samobójstwo*, <https://www.rp.pl/artykul/1110452-Zmiana-plci-to-samoboj-stwo.html> (dostęp 22.12.2020).

64 A. Sowa, *Zgwałcona w czasie zmiany płci: co dzieje się z jej dzieckiem*, <https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/spoleczenstwo/1623227,1> (dostęp 23.12.2020).

65 A. Sowa, *Zgwałcona w czasie zmiany płci: co dzieje się z jej dzieckiem*, <https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/spoleczenstwo/1623227,1> (dostęp 23.12.2020).

66 M. Dziewiecki, *Uwagi o transseksualizmie*, http://www.opoka.org.pl/biblioteka/Z/ZR/md_transseksualne.html (dostęp 17.12.2022)

Wnioski końcowe

Na podstawie niniejszej analizy można postawić tezę, że to niezdolność do satysfakcji z heteroseksualnego związku – którego podstawą są zarówno miłość erotyczna, jak i agapiczna (*eros* i *agape*) – prowadzi ludzi do silnej tendencji wyjścia z tej sytuacji, czyli np. do szukania rozwiązań na drodze transseksualnej. Pytanie, które się nasuwa, brzmi: czy jest to rozwiązanie jedyne i słuszne? Uznając zatem dramatyczność i radykalność decyzji osób transseksualnych, chcących poddać się korekcji (korekcie, tranzycji) płci, oraz słuszność normatywną prawa kanonicznego w zakresie niezdolności do zawarcia związku małżeńskiego takich osób, trzeba zauważyć konieczność działań o charakterze duszpasterskim, czyli profilaktycznym. Problematyka normatywna (czy to kanoniczna, czy etyczna), chociaż sama w sobie słuszna (zarówno w formie przedmiotowej, jak i motywującej), nie jest wystarczająca, aby rozwiązać problemy osób o zaburzonej tożsamości płciowej. Potrzebne są tzw. towarzyszenie, rozeznanie i pomoc, które polegałyby na procesie uzdrawiania i formacji, a w mniejszym stopniu – na szukaniu uzasadnień co do zgody na medyczną (chirurgiczną) korekcję płci.

Jeśli przyjąć, że to miłość (czyli *agape* – pragnienie dobra drugiej osoby) i zdolność do prawdziwej miłości kształtuje w zasadniczej postaci satysfakcję ze związku, satysfakcję z pożycia seksualnego (*eros*), i jeśli to o *agape* (miłość duchową, osobową) przede wszystkim trzeba zabiegać w zawartym przez dwojga ludzi związku, to zmiana płci, jak się wydaje, może oznaczać sytuację wtórną, wynikającą, ogólnie rzecz ujmując, z porażki w przeżywaniu osobowej miłości (heteroseksualnej). Należy więc, dla uzyskania pełnej satysfakcji ze związku, uzdrawiać przede wszystkim relacje osobowe, dokonując korekcji życia moralnego, duchowego i religijnego. Tak przebiega uzdrowienie (tj. uleczenie) sfery psychiczno-somatycznej – bez potrzeby decydowania się na zabieg korekcji chirurgicznej. Egzemplifikacją skuteczności tej zasady jest *naprotechnologia*, stosowana jako alternatywa dla *in vitro*. I to jest prawdopodobnie najistotniejsze, wyrażone przez Kościół katolicki, przesłanie profilaktyki miłości (zgodne m.in. z pedagogiką św. Jana Bosko).

Wydaje się także (i jest to druga strona fenomenu transseksualizmu), że normatywu o konieczności miłowania drugiego człowieka miłością *agape* – która zawiera w sobie zarówno *eros*, jak i obiektywne wymogi (por. encyklika *Deus caritas est* papieża Benedykta XVI) – nie można zastąpić podważaniem *siły wychowawczej* norm obecnych w katolickiej kanonistyce i etyce seksualnej (co można ostatnio zauważyć w literaturze przedmiotu), tzn. poddawaniem wątpliwości skuteczności tych norm. Dzieje się tak, gdy założymy, że skoro Kościół w swoim zarówno normatywnym, jak i aktualnym duszpasterskim przekazie *nie jest skuteczny*, ponieważ ludzie ciągle grzeszą i odchodzą od jego nauki, to należałoby taki przekaz zmienić, uznając, że jest błędny. Trzeba się zastanowić, czy takie stanowisko nie przerodziłoby się w jakieś zaprzeczenie Boskiej cnoty miłości i sprawiedliwości, tzn. – w zaprzeczenie możliwości poznania obiektywnej godności człowieka kochającego i kochanego, a także Bożego powołania, na które człowiek powinien ściśle odpowiedzieć, rozpoznając je jako zgodne z wolą Boga, przekazaną co do zasady w Piśmie Świętym.

Wobec powyższego, kwestia istnienia lub nieistnienia adekwatnej i skutecznej na obecne czasy *siły wychowawczej* norm etyczno-kanonicznych wymaga dalszego rozeznania, choćby na drodze duszpasterskiego towarzyszenia osobom transseksualnym (czyli – przy uwzględnieniu koncepcji papieża Franciszka zawartej w adhortacji *Amoris laetitia*). Pewnikiem jest to, że normy podawane wiernym przez Magisterium Kościoła, jako zobiektywizowane z nauką Bożą, objawioną przez Jezusa Chrystusa, są zawsze skuteczne, a przy tym niezmiennie uwzględniają wymiar, którym

jest wolność człowieka. W doktrynalnej problematyce transseksualizmu, a także bardziej ogólnie – w wieloaspektowej etyce życia małżeńsko-rodzinnego – trzeba o tym pamiętać.

Bibliografia

- „Nie chcę być potworem”... Belg po zmianie płci poddał się eutanazji, <https://wiadomosci.dziennik.pl/swiat/artykuly/439435,belg-poddal-sie-e> (dostęp 5.12.2020).
- Abramiuk A., Konopka K., *Zgodność między płcią psychologiczną partnerów, partnera idealnego i rzeczywistego a satysfakcja ze związku*, „Polskie Forum Psychologiczne” 2020, nr 2 (25), s. 238–257.
- Boscia F.M., Todarello O., Matarrese F., *Il transessualismo: aspetti etologici, clinici e terapeutici*, „Medicina e Morale” 1985, nr 4, s. 746–765.
- Choińska J., *Operacja zmiany płci*, <https://wylecz.to/zaburzenia-seksualne/operacja-zmiany-plci/> (dostęp 5.12.2020).
- Congregazione per la Dottrina della Fede, „Notificazione” circa alcuni risvolti canonici riguardanti i casi di transessualismo, „Notiziario CEI” 2003, nr 1, s. 35–36.
- Congregazione per la Dottrina della Fede, *Decreto sull'attentata ordinazione sacerdotale di alcune donne cattoliche*, Roma 2002.
- Dzierżon G., *Niezdolność do zawarcia małżeństwa jako kategoria kanoniczna*, Warszawa 2002.
- Dziewiecki M., *Uwagi o transseksualizmie*, http://www.opoka.org.pl/biblioteka/Z/ZR/md_transseksualne.html (dostęp 17.12.2022).
- Franciszek, *Evangelii gaudium* 44.
- Histerektomia*, <https://chirurgiaplci.pl/chirurgia-plci/korekta-plci-ftm/histerektomia/> (dostęp 23.12.2020).
- Hoser H., *Jan Paweł II jest atakowany, a większość ludzi ulega mutacji intelektualnej*, <https://wiadomosci.wp.pl/abp-henryk-hoser-jan-pawel-ii-jest-atakowany-a-wiekszosc-ludzi-ulega-mutacji-intelektualnej> (dostęp 28.11.2020).
- Imieliński K., Dulko S., Filar M., *Transpozycje płci. Transseksualizm i inne zaburzenia identyfikacji płciowej*, Warszawa 1997.
- Jabłońska A., *Czy będziemy ze sobą szczęśliwi – czyli cała rzecz o satysfakcji ze związku*, <http://www.psychologia-spoeczna.pl/artykuly/864-czy-bdziemy-ze-sob-szczliwi-czyli-caa-rzecz-o-satysfakcji-ze-zwizku.html> (dostęp 19.10.2020).
- Jan Paweł II, red. T. Styczeń, *Mężczyznę i kobietę stworzył ich. Chrystus odwołuje się do «początku»*, Lublin 1998.
- Janicka I., Niebrzydowski L., *Psychologia małżeństwa*, Łódź 1994.
- KAI, *Wolność nie jest największą wartością, powołaniem jest miłość*, <https://deon.pl/wiara/wolnosc-nie-jest-najwieksza-wartoscia--powolaniem-jest-milosc> (dostęp 5.05.2023).
- Kongregacja Nauki Wiary i Kongregacja do Spraw Duchowieństwa, *List przesłany do Przewodniczącego Konferencji Episkopatu Polski, Prymasa Polski, Józefa kard. Glempa [w sprawie adnotacji w Księdze Chrzestów osób transseksualnych po operacji zmiany płci]*, 28 września 2002 r.
- Kongregacja Nauki Wiary, *Deklaracja o niektórych zagadnieniach etyki seksualnej «Persona humana»*, Rzym 1975.
- Kongregacja Nauki Wiary, *Nota dotycząca skutków kanonicznych transseksualizmu w odniesieniu do małżeństwa i kapłaństwa. (Nota dołączona do listu Prefekta Kongregacji Nauki Wiary, ks. kard. Josepha Ratzingera, do Prymasa Polski, ks. kard. Józefa Glempa, Przewodniczącego Konferencji Episkopatu Polski)*, Rzym, 28 września 2002 r.
- Korycki C., *Rozmowy. Zmiana płci to ciężkie okaleczenie*, https://tygodnik.tvp.pl/69484419/zmiana-plci-to-ciezkie-okaleczenie?_ga=2. (dostęp 1.05.2023).
- O transseksualizmie mężczyźni decydują geny?* <https://wiadomosci.wp.pl/o-transseksualizmie-mezczyzn-decyduja-geny-6037421319468161a> (dostęp 29.11.2020).
- Podgórski P., *Znudziłem się Bogu w połowie: skutki prawne transseksualizmu*, Katowice 2009.

- PONTON, *Transseksualność i transpłciowość*, <https://ponton.org.pl/lgbtqiap/transseksualnosc-i-transpłciowosc/> (dostęp 6.05.2023).
- Seksualizacja młodych jest dla nich zagrożeniem. Znany seksuolog alarmuje/l 80% proc. Zmieniających płęć się rozmyśla, <https://www.tvp.info/69694270/tranzycja-dzieci-hormony-blokery-dr-hab.-zbnigniew-lew-sta-rowicz-80-proc-doroslych-porzuca-pragni> (dostęp 7.05.2023).
- Skiba A., Talarowska M., *Samobójstwa w grupie osób transseksualnych – statystyki*, file:///C:/Users/PC/Downloads/Samobojstwawgrupieosobtransseksualnych-statystyki.pdf (dostęp 31.12.2020).
- Skorupa M., *Transseksualizm: jak w rzeczywistości wygląda korekcja płci?* http://zdrowie.gazeta.pl/Zdrowie/1,105912,10512463,Transseksualizm_jak_w_rzeczywistosci_wyglada_korekcja.html (dostęp 29.11.2020).
- Skrzyński W., *Wybrane zagadnienia psychologii klinicznej. Materiały pomocnicze*, Warszawa 2011.
- Smyczek M., *Zmiana płci w polskim prawie*, <http://www.kancelariasmyczek.pl/zmiana-plci-w-polskim-prawie/> (dostęp 30.11.2020).
- Sobański R., *Transseksualizm a zdolność do zawarcia małżeństwa*, w: A. Dębiński, E. Szczot, (red.), *Plenitudo legis dilectio*, Lublin 2001, s. 653–664.
- Soniewicka M., *Selekcja genetyczna w prokreacji genetycznie wspomaganej. Etyczne i prawne kryteria*, Warszawa 2019.
- Sowa A., *Zgwałcona w czasie zmiany płci: co się dzieje z jej dzieckiem*, <https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/spoleczenstwo/1623227,1,zgwalcona-w-trakcie-zmiany-plci-co-sie-dzieje-z-jej-dzieckiem.read> (dostęp 23.12.2020).
- Stawniak H., *Niemoc płciowa jako przeszkoda do małżeństwa. Ewolucja czy zmiana koncepcji?* Warszawa 2000.
- Transseksualizm a prawo kanoniczne*, <https://kosciol.wiara.pl/doc/4912.12.Transseksualizm-a-prawo-kanoniczne/4> (dostęp 12.12.2020).
- Tranzycja – na czym polega korekta płci*, <https://twojpsycholog.pl/blog/korekta-tranzycja-plci> (dostęp 6.05.2023).
- Uchwała Sądu Najwyższego z dnia 22 września 1995 r. III CZP 118/95, <https://sip.lex.pl/orzeczenia-i-pisma-urzedowe/orzeczenia-sadow/iii-czp-118-95-uchwala-sadu-najwyzszego-520102936> (dostęp 21.12.2020).
- Usunięty z katolickiej szkoły, bo powiedział, że są dwie płcie. Teraz wyrzucona z pracy jego rodziców*, <https://www.tvp.info/69758015/josh-alexander-wyrzucony-ze-szkoly-bo-powi-edzial-ze-istnieja-dwie-plcie-i-sprzeciwial-sie-ideologii-gender> (dostęp 10.05.2023);
- Wróbel J., *Bioetyczny rys transseksualizmu*, w: K. Jeżyna, M. Pokrywka (red.), *Współczesne oblicza seksualności. Przesłanie moralne Kościoła*, Lublin 2012, s. 115-133.
- Wróbel J., *Transseksualizm z perspektywy eklezjalnej*, „Family Forum” 2016, nr 6, s. 113-136.
- Zmiana płci – aspekty etyczne i prawne*, <https://www.studentprawa.pl/aktualnosci-prawnicze/item/1115-zmiana-plci-aspekty-etyczne-i-prawne> (dostęp 6.12.2020).
- Zmiana płci to samobójstwo*, <https://www.rp.pl/artukul/1110452-Zmiana-plci-to-samobojstwo.html> (dostęp 22.12.2020).
- Zuanazzi G., *Aspetti psicopatologici del transsessualismo*, „Medicina e Morale” 1985, nr 4, s. 730-745.